

ПРЕПРЕКЕ У РЕЦЕПЦИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У НАСТАВИ

Сажетак: У раду се, најпре, разматра појам рецепције у науци о књижевности и у методици наставе књижевности. Приказани су резултати дела истраживања о српској средњовековној књижевности у настави. Истраживали смо ставове наставника о препрекама у остваривању наставе српске средњовековне књижевности, затим мотивацију ученика за читање, као и читанке које се користе у основној школи и у гимназији. Такође је разматрано у којој су мери језик и стил српске средњовековне књижевности препрека за наставну интерпретацију. Једно од могућих решења је примена корелацијско-интеграцијског методичког система у настави српске средњовековне књижевности.

Кључне речи: настава књижевности, рецепција, српска средњовековна књижевност, препреке, корелација са сродним наставним наставним садржајима

1. Рецепција у настави

Рецепција у књижевности подразумева анализу доживљавања књижевноуметничког дела. Читалац је рецепијент и у зависности од теорије рецепције приписује му се различита улога. Јаус сматра да је рецепијент активан фактор у конституисању значења књижевног дела, јер сусрет читаоца и дела укључује „хоризонт очекивања“, тј. спремност читаоца да на основу претходног животног и књижевног искуства прихвати ново дело. Изер наглашава да у односу текст-читалац постоји интеракција, јер читалац попуњава „празна места“ у делу својом властитом пројекцијом дела. Саставни део часова књижевности је процес рецепције. „Управо та чињеница што ученик својом маштом треба да дорађује текст, да ствара, на основу и по сугестији онога што је у њему одређено, своје представе о предметном свету текста и да тако има сопствене доживљаје и виђења тога света – од посебног је значаја и за његово наставно изучавање“ (Илић, 2006: 177). Рецепција у настави зависи од квалитета читања и од организације часа књижевности. Настава књижевности у школи заснива се на књижевној интерпретацији која почива на плурализму књижевнотеоријских и методичких метода. Врхунски циљ наставе књижевности је тзв. догађај уметничког дела, тј. одговарајућа рецепција. Да би се дело догодило у настави, потребан је ученик који је активни прималац. Рецепција у настави зависи од следећа два питања: „прво, питање рецепције

и деловања књижевног текста на ученика у зависности од његовог узраста и од околности у којима се остварује примање књижевног дела; друго, питање одговарајућих емоционалних и рационалних способности (емпатије и пројектовања, запажања и маштања, критичког и стваралачког мишљења, закључивања и суђења) помоћу којих дело постаје предмет естетског уживања и спознаје“ (Бајић, 2007: 147). Наставник у мањој мери бира наставни садржај, не утиче на узраст ученика са којима ради, али зато креира околности у којима се остварује примање књижевног дела и стварање ученика/активног примаоца.

1.1. Рецепција српске средњовековне књижевности

По свој суштини, српска средњовековна књижевност је црквена књижевност. Она служи и држави и цркви које су то доба биле једно. Има изразито моралистичку садржину, озбиљан и свечан тон. Средњовековни читалац тражи истину у Богу, а Бога у цркви и црквеној књижевности. Од ренесансе до данас, духом рационалности мери се и човек и природа. Вредности потрошачког друштва потиснуле су духовно уздизање. У рецепцији српске средњовековне књижевности нема културолошких препрека, јер се ради о власти тој националној баштини. Међутим, доживљавање духовне климе средњег века, озбиљан је задатак за наставника-методичара. Потребно је доста знања и труда да се премосте векови. Књижевно дело средњег века херметично је без контекста, а управо наставник треба да омогући спознавање контекста. „У комуникацији између текста и ученика учитељ/учитељица посредује као извор књижевноисторијских и књижевнотеоријских информација“ (Росандић, 2005: 281). У сферу контекста улази однос текста према другим текстовима, али и вантекстовне чињенице. Слободно преузимање туђих текстова и библијских цитата, манир је средњовековног писца, који проистиче из односа према ауторству. Дело није коначно, њега може да допуњује и прерађује исти или, чак, други аутор. То се коси са данашњим схватањем књижевности која подразумева ауторство. Радмила Маринковић излаже историју настанка *Житија светог Симеона* од Светога Саве утврдивши, између осталог, да је Сава у дело уклопио „свој Кратак нацрт за Немањину биографију из Хиландарског типика и скоро целу Другу хиландарску повељу, коју је издао Стефан Првовенчани, а која, са своје стране, није ништа друго но преношење Прве хиландарске повеље Немањине, из аутобиографског у биографско причање, са додацима аутобиографског и реторичног карактера“ (Маринковић, 1998: 84). Доментијаново обимно *Житије светог Саве* садржи и аутентична документа попут Савине *Беседе о правој вери (Прва жичка беседа)*. Вантекстовне чињенице су биографија писца, друштвеноисторијске околности у којима ствара, али и читалац. Писци српске средњовековне књижевности су познати и непознати монаси, црквени великодостојници, владари, великаши и њихове жене. Писци постају и преписивачи, писари, дијаци, уносећи у препис дела коментаре и личне белешке. Биографија првог српског писца Светог Саве,

уједно је и тема Теодосијевог књижевног дела *Житије Светог Саве* које се налази у наставном плану и програму програму за 8. разред и за 1. разред средње школе. Бројна су књижевна дела средњег века која служе историји као наративни извори. Средњи век је предмет наставног проучавања историје у 6. разреду основне школе и у 2. разреду гимназије. Константин Филозоф је био очевидац и савременик многих догађаја које описује у *Житију деспота Стефана Лазаревића*. Тадашњи читалац/слушалац српске средњовековне књижевности усваја књижевни садржај на идеалном, светом месту, цркви или манастиру. Захваљујући интернету, савремена настава може унети виртуелни свет средњовековних светиња у школску учионицу и тиме поспешити рецепцију књижевних дела.

2. Наставници о српској средњовековној књижевности

Српска средњовековна књижевност је књижевно потврђена и оцењена, створени су прегледи и синтезе, међутим, за њену популаризацију, потребан је одговарајући методички приступ. Методички приступ има усамљен рад Димитрија Богдановића *Настава старе српске књижевности*. Богдановић истиче чињеницу да се, захваљујући средњовековној књижевности и ликовној уметности, „српска култура уклапа у европску цивилизацију“ (Богдановић, 1984: 135). Даље се наглашава циљ наставе старе српске књижевности, а то је успостављање историјске свести наших ученика, спознавање националног и европског идентитета. Богдановић сматра да обим информација треба бити прилагођен нивоу школе. Вредније је, у основној школи, протумачити и доживети неколико аутора који обележавају епоху, него се бавити библиографијом већег броја писаца. Настава ове књижевности не сме остати на историјском нивоу, већ се мора бавити семиотичким планом, интерпретацијом књижевних појава. Богдановић уочава и велики педагошки и културни ефекат интердисциплинарности српске средњовековне књижевности. Истраживали смо мишљење наставника о препрекама у настави српске средњовековне књижевности. Истраживањем је обухваћено 50 наставника српског језика и књижевности. Већина наставника сматра да је препрека у остваривању наставе српске средњовековне књижевности језик којим су писана дела и неразумевање текстова због временске дистанце. Многи су навели као препреку и недовољно знање ученика из историје и других области, као и саму незаинтересованост ученика за ову врсту књижевности. Чак 50% наставника није одговорило на ово питање.

Наведите препреке у остваривању наставе српске средњовековне књижевности

	Фреквенција	Процент
Нису одговорили	25	50.0
Језик	2	4.0
Језик им је неразумљив	1	2.0
Језик, другачији савремен начин живота	1	2.0
Недовољно знања из других области	1	2.0
Недовољно предзнање о наведеном периоду	1	2.0
Нема наставних средстава, осим уџбеника	2	4.0
Непознавање историје средњег века	1	2.0
Неразумевање језика	3	6.0
Неразумевање текста	2	4.0
Неразумевање текста због временске дистанце	3	6.0
Неразумевање текста због временске дистанце, језик	1	2.0
Неразумевање текста, незаинтересованост ученика	2	4.0
Нередовна посећеност часова	1	2.0
Незаинтересованост ученика	1	2.0
Није блиска тема па не показују веће интересовање	1	2.0
Стил и језик су им неразумљиви и тешко прихватљиви	2	4.0
Укупно	50	100.0

Табела 1. Препреке у настави

Сви значајни текстови српске средњовековне књижевности преведени су са српскословенског на савремен српски књижевни језик. Српскословенски језик је српска редакција старословенског језика, а редакције су имали и Бугари и Руси. Те редакције заједно чине црквенословенски језик. Заједнички књижевни језик Срба, Бугара и Руса, црквенословенски, учвршћивао је припадност тих народа православном културном кругу. Упоредо са постојањем и функционисањем црквенословенског језика, ствара се и књижевност на народном језику. У историји руског језика, диглосија није прекинута. Историја бугарског језика има прекид диглосије током турске окупације, али у 19. и у 20. веку је поново успостављена веза. У Србији је такође постојао дисконтинуитет током владавине Турака, да би у 18. веку књижевни језик постао рускословенски, тј. руска редакција старословенског језика. Веза народног језика са црквенословенском традицијом прекинута је језичком реформом Вука Стефановића Караџића. Из тих разлога, Срби данас много теже могу разумети црквенословенски језик, у односу на Русе и Бугаре. Уместо што се ученици упознају са изгледом некадашње азбуке, и то само да би се уочило која је слова Вук избацио, српскословенски се може приближити савременим читаоцима издавањем текстова са паралелним српскословенским и српским текстом. На тај начин би се популарисало учење српскословенског

језика и књижевност стварана осам векова. Крајем 80-их, Просвета и Српска књижевна задруга започеле су објављивање едиције „Стара српска књижевност у 24 књиге“, што представља најопсежнији избор дела из овог периода српске књижевности. И поред узорних превода, ученици се, читајући дела српске средњовековне књижевности, суочавају са посебним синтаксичким конструкцијама, архаичним речима, бројним стилским фигурама, мноштвом библијских цитата и алузија. За средњовековни књижевни израз, карактеристична је стилска одлика плетеније словес. „Својом тежином и загонетношћу, стил ‘плетенија словес’ (плетене речи или речима) нагони средњовековног читаоца на интензивну умну делатност, изазивајући дубоке емоције у доживљају сакралних суштина иза напрегнутога, необичног израза“ (Богдановић, 1991: 65). Мисаони и емотивни доживљај тог стила води средњовековне читаоце у мистични занос. Дмитрије Богдановић истиче „појаву нарочите врсте историзма, који се може назвати ‘библијско-хришћанским историзмом’. Овај не почива на погледу уназад, на одређивању временске дистанце са које се прошлост позива да буде рационализована и искоришћена у посматрачевом времену. Његов је основ, напротив, у временском, дијахронично-историјском идентитету, у такозваном вечном презенту“ (Богдановић, 1991: 64). Историја се посматра као смена догађаја. Описи су ретки, јер се описом време зауставља, што нарушава вечни презент средњовековне књижевности.

Језик српске средњовековне књижевности, српскословенски (касније и рускословенски), је и богослужбени језик Српске православне цркве. „У богослужењу Српске цркве црквенословенски језик данас се налази у напоредној употреби са савременим језичким стандардом (званична одлука о увођењу савременог језика у богослужење донета је 1964. године на основу темељног реферата митрополита загребачког др Дамаскина Грданичког, поднетог Синоду и Сабору). Свештенство има пуну слободу избора језика на ком ће служити, уз узимање у обзир карактеристика конкретне средине (тип заједнице – парохијска или монашка, место у коме она делује – урбана или рурална, претежно једнонационална или вишенационална средина, матица или дијаспора)“ (Кончаревић, К. 2006. Proquest 27.3.2011). Као што се смисао богослужења не открива само језичким, него и појмовним аспектом, тако и српска средњовековна књижевност не може бити доживљена без знања основних појмова о вери. У средњем веку сви су верујући, и писци и читаоци/слушаоци. Ако имамо у виду чињеницу да је верска настава уведена у српске школе 2001. године, након паузе од 57 година, јасно је да ни наставници, ни ученици (донедавно) нису имали одговарајуће религиозно образовање неопходно за разумевање српске средњовековне књижевности. Сви ученици не похађају наставу веронауке, али сви ученици читају дела српске средњовековне књижевности. „Само теолог, веома образовани теолог, може објаснити стари текст у свој његовој дубини. Или морамо спремити лаичке кадрове са високим богословским образовањем“ (Маринковић, 2001: 75). Ови високи критеријуми изречени су за оне који се баве науком о књижевности. Не мо-

жемо очекивати теолошко образовање наставника ван институција, али одговарајућа корелација са наставом веронауке је могућа, реална и потребна. Корелација наставних предмета је законска обавеза наставника, али, свакако, може бити поткрепљена предавањима, трибинама и семинарима. Укључивањем веронауке у тумачење дела српске средњовековне књижевности, код ученика се развија љубав према истини, лепоти, Богу.

2.1. Мотивација ученика

Да би рецепција српске средњовековне књижевности била успешна на часу, неопходна је одговарајућа припрема наставника и ученика. У гимназији је предвиђено 12 часова за српску средњовековну књижевност што је недовољно за све предвиђене садржаје. Стога је неопходан економичан однос према времену. Код ученика треба афирмисати активно читање са оловком у руци као стваралачки чин који се обавља пре сваког часа код куће. Мотивација за читање, предуслов је наставне интерпретације на часу. Сам свет књижевног дела је најбоља мотивација, али доћи дотле, задатак је наставника. Истраживали смо шта мотивише ученике за читање. Узорак чине ученици 7. и 8. разреда основне школе, као и ученици 1. разреда гимназије. Истраживањем је обухваћено 774 испитаника, односно ученика. У односу на узраст, њих 20,7% је из основне школе, а 79,3% је из гимназија. Преко 70% ученика је заокружило да сам наслов утиче на избор књиге.

	Фреквенција	Процент
Не	205	26.5
Да	569	73.5
Укупно	774	100.0

Табела 2. Наслов као мотивација за читање
Илустрације у књизи, као мотив за читање, код скоро 80% ученика не утиче на њихов избор књиге.

	Фреквенција	Процент
Не	617	79.7
Да	157	20.3
Укупно	774	100.0

Табела 3. Илустрација као мотивација за читање

Ни препорука наставника није пресудна у одлучивању ученика коју ће књигу прочитати, јер се само 30% слаже са овим видом мотивисања за читање.

	Фреквенција	Процент
Не	541	69.9
Да	233	30.1
Укупно	774	100.0

Табела 4. Препорука наставника као мотивација за читање

Преко 50% ученика уважава препоруку вршњака као веродостојну за избор књиге.

	Фреквенција	Процент
Не	373	48.2
Да	401	51.8
Укупно	774	100.0

Табела 5. Препорука вршњака као мотивација за читање
Писац као мотивација за читање пресудан је код 57,4% ученика.

	Фреквенција	Процент
Не	444	57.4
Да	330	42.6
Укупно	774	100.0

Табела 6. Писац као мотивација за читање

Интересантан је податак да на избор књиге не утичу средства медија; чак 82.9% ученика то потврђује.

	Фреквенција	Процент
Не	642	82.9
Да	132	17.1
Укупно	774	100.0

Табела 7. Штампа и медији као мотивација за читање

Резултати истраживања показују да је писац мотивација, као и препорука вршњака. Препоруку наставника уважава 30% ученика што говори о скромном утицају наставника. Одговарајућа мотивација за читање књижевних дела српске средњовековне књижевности може бити биографија писца, икона као уметничко дело и реликвија, стварна или виртуелна посета задужбини, слушање духовне музике, истицање библијских паралела, итд. Препреке у рецепцији српске средњовековне књижевности, могуће је отклонити и корелацијом са наставом историје, ликовне и музичке културе. Иако је српска средњовеков-

на књижевност преузела византијске каноне, постала је самосвојна уношењем националне историје. Сва српска средњовековна житија писана су о српским владарима и црквеним великодостојницима, осим *Житија Петра Коршишког* од Теодосија које је прво *житије пустињака* у српској литератури. Читајући житија, похвале, посланице и службе, читамо и најстарију записану српску прошлост. Ликовна уметност средњег века је свуда око нас, цркве и манастири живе у истом обреду као и у средњем веку. И српска средњовековна књижевност и ликовна уметност настају на византијским православним основама, а националне одлике добијају током владавине Немањића. У средњем веку, музика је била саставни део богослужења, дворских церемонија, народних весеља, ратних похода и победничких свечаности. Ако упоређујемо различите видове уметности средњег века и њихово трајање до данас, можемо закључити да је музичка уметност веома жива, свакодневно се поје у манастирима и црквама.

2.2. Материјалне препреке

Постоје и материјалне препреке у преводу, у издвајању одломака, у пратећим илустрацијама, објашњењима, критичкој литератури у уџбеницима. Анализом је обухваћена српска средњовековна књижевност у читанкама четири издавача званично одобрених од Министарства просвете Републике Србије за школску 2010/2011. годину. Издавачи обухваћени истраживањем су: Завод за уџбенике и наставна средства, Логос, Креативни центар и Klett. Уз народну епску песму *Свети Саво* у Читанци за 5. разред основне школе Издавачке куће Klett су цртежи три неименована манастира. У Читанци Креативног центра за 5. разред, уз исту песму је фотографија Грачанице, иако се у песми помињу и Хиландар, и Студеница, и Милешева. Читанка за 8. разред Издавачке куће Klett, у систематизацији има Хиландар са фотографијом Свете Горе из птичје перспективе. Јефимијина *Похвала кнезу Лазару* (1402) извезена позлаћеном жицом на црвеном атласу, није визуелно представљена у Читанци са књижевнотеоријским појмовима за 1. разред средње школе. У истој читанци је у допунском избору почетак Савиног *Житија светог Симеона* у коме је изостављено неколико реченица, а није обележено одговарајућим знаком (...). У литератури на крају истог уџбеника нема извора за текст Ђорђа Трифуновића *Заслуге Светог Саве за веру и културу* којим се завршава поглавље Средњовековна књижевност. Материјална грешка у коментару *Слова љубве* деспота Стефана Лазаревића налази се у стиху „јер бог се љубав зове, као што рече Јован Громов“. У питању је мисао Светог Јована Богослова, а и Светог Јована Крститеља.

3. Закључак

Када су дела прочитана, када су објашњене непознате речи, када се започне тумачење књижевног дела, ученике треба стално подстицати на изношење властитих мишљења и доживљаја. Лични суд ученика је мерило

рецепције и пут ка евалуацији наставног рада. „У комуникацији са књижевним делом, у процесу литерарног образовања и васпитања, код ученика се изграђују литерарне способности доживљавања, замишљања, проблематизовања, вредновања, адаптивне флексибилности, флуентности идеја и речи, оригиналности“ (Бајић, 2007: 148). Један од значајних циљева наставе књижевности је да ученици читање усвоје као духовну потребу. Уметнички вредна књижевна дела, својим значајем превазилазе оквире времена и простора у којима су настала. Поимање света и живота у средњем веку, страно је савременом ученику, али онтолошка питања која заокупљују средњовековног и савременог човека су иста. На крају, сваки је човек боготражитељ.

Извори

- Андрић, М. (2006). *Читанка за основну школу за 6. разред, Крила песме*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Андрић, М. (2007). *Читанка за 7. разред основне школе, Плаво и златно*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бајић, Љ. и З. Мркаљ. (2007). *Читанка за основну школу за 5. разред*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бајић, Љ. и З. Мркаљ. (2010). *Читанка за основну школу за 8. разред*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Маринковић, С. и С. Марковић. (2007). *Читанка за 5. разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Маринковић, С. и С. Марковић. (2008). *Читанка за 6. разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Маринковић, С. и С. Марковић. (2009). *Читанка за 7. разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Несторовић, З. и З. Грушановић. (2010). *Српски језик 8, читанка Речи мудрости*. Београд: Klett.
- Николић, Љ. и Б. Милић. (2004). *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за 1. разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Радуловић, О. (2010). *Српски језик 7, читанка Језик је дрво живота*. Београд: Логос.
- Станковић-Шошо, Н. (2010). *Српски језик 5, читанка Чаролија речи*. Београд: Klett.
- Станковић-Шошо, Н. и Б. Сувајџић. (2011). *Српски језик 5, читанка Уметност речи*. Београд: Логос.
- Станковић-Шошо, Н. (2008). *Српски језик 6, читанка Маштарија речи*. Београд: Klett.
- Станковић-Шошо, Н. и Б. Сувајџић. (2011). *Српски језик 6, читанка Уметност речи*. Београд: Логос.
- Станковић-Шошо, Н. (2009). *Српски језик 7, читанка Ризница речи*. Београд: Klett.
- Станковић-Шошо, Н. (2010). *Српски језик 8, читанка Уметност речи*. Београд: Логос.

Литература

- Бајић, Љ. (2007). Рецепција и деловање књижевног текста на ученика. *Норма*, XII, 1/2007.
- Богдановић, Д. (1984). Настава старе српске књижевности, *Како предавати књижевност, теоријске основе наставе*, прир. Александар Јовановић. Београд: ЗУНС.
- Изер, В. (1989). Интеракција између текста и читаоца, *Књижевна критика: часопис за естетику књижевности*, год. 20, бр. 3, стр. 51–60.
- Илић, Павле. (2006). *Методика наставе, српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*. Нови Сад: Змај.
- Јаус, Х. Р. (1978). *Естетика рецепције*. прев. Д. Гојковић. Београд: Нолит.
- Кончаревић, К. (2006). *Прологомена за расправу о нашем богослужбеном језику*. Доступно на <http://www.rastko.rs/filologija/kkoncarevic-bogosluzbeni.html> [27.3.2011.]
- Маринковић, Р. (2001). Теолог и филолог пред старим текстом. *Даница, Српски народни илустровани календар за годину 2001*. Београд: Вукова задужбина.
- Николић, М. (1992). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: ЗУНС.
- Росандић, Д. (2007). *Методика књижевног одгоја и образовања*. Загреб: Школска књига.

Elizabeta Karalić

OBSTACLES TO THE RECEPTION OF SERBIAN MEDIEVAL LITERATURE IN EDUCATION

Summary: In this paper, first, the notion of reception in literary science and the methodology of teaching literature. Presents the results of research on the part of Serbian medieval literature in the classroom. We investigated teacher's attitudes about the obstacles in achieving teaching Serbian medieval literature, then student's motivation to read, and textbooks used in elementary school and in high school. It is also considered the extent to which the language and style of the medieval Serbian literature obstacles to teaching interpretation. One possible solution is the use of correlation and integration of methodical system in teaching Serbian medieval literature.

Key words: teaching literature, reception, Serbian medieval literature, the obstacles, the correlation with related teaching syllabus